

УДК 371.134-057.875:371.132:005.591.6

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ: «ДЕМОКРАТИЧНА КУЛЬТУРА» ТА «КУЛЬТУРА ДЕМОКРАТІЇ» В КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ОСВІТИ

Ольга Головко

аспірантка кафедри педагогіки і методики
технологічної та професійної освіти

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Слов'янськ, Україна

ORCID ID 0000-0001-8748-2169

olya.golovko.95@gmail.com

Анотація. У статті подано компаративний аналіз понять: «демократична культура» та «культура демократії» в контексті підготовки майбутніх менеджерів освіти, бо в сучасній педагогічній науці наявна певна неузгодженість у визначенні цих понять. Актуальність порушеної проблеми доводить той факт, що на сьогодні в Україні відбуваються процеси демократизації в усіх сферах суспільного життя, зокрема й у сфері освіти. Автором проаналізовано визначення поняття «культура», представлені в дослідженнях із філософії, соціології, культурології, педагогіки. З'ясовано, що культура в сучасному науковому дискурсі розглядається у вузькому та широкому значеннях. Доведено, що в контексті підготовки майбутніх менеджерів освіти більш доцільним є використання поняття «демократична культура», що передбачає набуття особистісного сенсу через формування знань, умінь, ставлень, уявлень, цінностей, готовність залучатися до вирішення актуальних суспільних проблем.

Ключові слова: менеджери освіти; демократична культура; культура демократії; демократизація; демократична компетентність.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасне суспільство в Україні зазнало значних трансформацій через широке залучення демократичних ідей, які виводяться на практичний рівень і вимагають активної участі особистості в житті громад на різних рівнях (місцевому, державному, національному), вдавання лише до демократичних і гуманних учинків у різних життєвих ситуаціях, відмови від неправомірної поведінки тощо. Виклики, спричинені докорінними змінами загальнополітичної культури кожного громадянина України, потребують комплексного підходу до їх вирішення в усіх сферах суспільного життя. Під такі зміни підпадає і сучасна вітчизняна система освіти, яка перебуває на стадії реформування та модернізації.

Однією з головних перешкод на шляху до становлення демократичного суспільства в Україні є низький рівень демократичної і громадянської культури її громадян, який має досить повільні темпи зростання порівняно з іншими країнами світу. Як стверджує В. Андрущенко, подолання цих перешкод має

відбуватися через освіту та виховання, через стимулювання громадян до усвідомлення необхідності демократичного розвитку національного соціуму, який має стати конкурентоспроможним суб'єктом сучасної світової спільноти. Усі ці процеси можуть відбутися лише за умови тотальної демократизації та гуманізації (Андрущенко, 2014).

У Законі України «Про освіту» наголошено, що засадами державної політики у сфері освіти є формування громадянської культури та культури демократії (Закон України, 2017). У виданні Ради Європи «Рамка компетентностей для культури демократії» визначено модель компетентностей, якими мають оволодіти учасники освітнього процесу, щоб стати успішними, активними громадянами та мирно співіснувати з іншими людьми на засадах рівності в культурно багатоманітних, демократичних суспільствах (Рамка компетентностей для культури демократії, 2018). Аби сформувати ці компетентності в учасників освітнього процесу, вони також мають бути розвинені і в керівників освітніх закладів. За цих умов до керівників закладів освіти висуваються такі вимоги: формування інноваційного освітнього середовища закладу освіти на засадах демократичних цінностей; розбудова партнерства з громадськими організаціями, місцевою владою та громадами тощо. Аналіз наукової літератури засвідчив, що формування демократичної культури має розпочинатися на етапі професійної підготовки майбутніх менеджерів освіти. С. Королюк звертається до вивчення проблеми формування професійної компетентності керівників закладів освіти та доходить висновку, що демократична компетентність є складовою професійної компетентності. Демократична компетентність науковицею представлена як здатність використовувати психологічні ресурси особистості задля ефективного та адекватного реагування на вимоги та виклики демократичного суспільства (Королюк, 2018).

Українські вчені Л. Даниленко і Л. Карамушка також, досліджуючи професійну компетентність керівників закладів освіти, наголошують на ролі суспільно-політичних знань, умінь та навичок, а також відповідних особистісних якостей для успішного виконання посадових обов'язків. Різні аспекти підготовки майбутніх менеджерів освіти вивчали М. Аплетаєв, А. Губа, В. Симоненко, О. Товканець, В. Шпалінський та інші.

До загальних питань формування демократичної культури в педагогічній науці зверталися В. Андрущенко, М. Рудакевич, О. Царенко та інші. Вивчення наукової літератури показало, що теоретичний аналіз сутності понять: «культура демократії» та «демократична культура» здійснили багато вчених, говорячи про

демократизацію сучасного суспільства загалом та системи освіти зокрема, проте в їхніх поглядах відсутня єдина позиція щодо визначення сутнісних характеристик цих понять. Це зумовило виникнення необхідності подальшого уточнення змісту цих понять у контексті підготовки майбутніх менеджерів освіти.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу понять: «культура демократії» та «демократична культура», визначення найбільш адекватного терміна, який може бути використаний у контексті підготовки майбутніх менеджерів освіти.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети дослідження було застосовано комплекс наукових методів, а саме: аналіз нормативно-правових документів та літературних джерел із досліджуваної проблеми; аналіз категоріального апарату (дефініцій: «культура», «демократія»); систематизація й узагальнення теоретичних положень щодо наявних у науковій літературі визначень понять: «демократична культура» та «культура демократії»; порівняння для визначення спільних і відмінних аспектів у трактуванні змісту досліджуваних понять.

Результати дослідження. Для глибшого усвідомлення та здійснення порівняння сутності понять: «демократична культура» та «культура демократії» звернемося до розгляду базової дефініції «культура» у сучасному науковому дискурсі, яке є багатозначним та є предметом дослідження різних наук, а тому й складно знайти єдине визначення цього феномена. Поняття «культура» походить від латинського слова *cultus* – вшанування. У філософії «культура» визначається як привалювання духовних основ над матеріальними, культура сприймається як духовна діяльність людини, що увиразнюється в системі ідей, символів, традицій тощо (Горлач, Кремень, Рибалко, 2000: 875). Культурологи звертаються до вивчення поняття «культура». У словнику термінів і понять «Історія української культури» культура є надприродним феноменом, тобто вся сукупність матеріальних та духовних здобутків. У культурології є два основних визначення цього поняття: у вузькому та широкому сенсах. У вузькому розумінні культура протиставляється поняттю «цивілізація», у такому випадку під культурою розуміють духовні надбання народу (мова, мистецтво, релігія тощо). У широкому розумінні культура ототожнюється з цивілізацією, під якою маються на увазі матеріальні здобутки, а саме: техніка, наукові відкриття тощо (Історія української культури, 2014).

Поняття «культури» є одним із ключових у соціології, адже культура не може існувати поза людським суспільством. Так, культура як соціальний

феномен є здатністю особистості адаптуватися в суспільстві, що забезпечує її успішну інтеграцію в різні соціальні спільноти, статусне просування та реалізацію свого діяльнісного потенціалу (Соціологія молодіж, 2008). Культура також є педагогічною категорією, яку трактують як «сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності. У вужчому розумінні культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування (школи, виші, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо). Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності» (Гончаренко, 1997: 183).

Як видно з наведених вище визначень, поняття «культура» є невід’ємною частиною людського суспільства, у якому відбувається соціалізація та розвиток особистості. З іншого боку, культура може бути феноменом, що характеризує стан окремої людини, тобто вона є якісною характеристикою досягнення людиною духовних і матеріальних надбань людства. Саме завдяки культурі, на думку М. Галицької, людина сприймає себе та інших людей, здійснює регуляцію соціального та індивідуального життя через формування, збереження та трансляцію культурних норм, цінностей, знань і ставлень.

Поняття «культура» в педагогічних дослідженнях здебільшого використовується в контексті вивчення проблеми професійної культури фахівців. Загальні питання розвитку професійної культури висвітлено в працях вітчизняних науковців (А. Губа, В. Гриньова, Н. Ничкало, І. Прокопенко та інші). У дисертаційній роботі А. Губи доведено, що культура є основою професійної підготовки майбутніх учителів, що має базуватися на теоретичних дослідженнях та позитивно впливає на розвиток особистості майбутнього фахівця. А. Губа, В. Гриньова, Н. Ничкало наголошують, що залучення особистості до її культурного вдосконалення відбувається через запровадження культурологічного підходу до професійної підготовки майбутніх учителів, що активізує їхню діяльність, мотивує до опанування та використання здобутків культури (національної, педагогічної, професійної, політичної, демократичної тощо).

Аналіз поняття «культура» дає нам підстави стверджувати, що воно переважно використовується у двох значеннях: по-перше, у широкому сенсі культура є духовною діяльністю людини, що знаходить своє відображення в

духовних і матеріальних надбаннях; по-друге, у вузькому розумінні культура безпосередньо пов'язана із розвитком особистості, тобто суб'єктивні ресурси громадянина: його цінності, ставлення, переконання, які є орієнтирами для осягнення світу та розуміння свого місця в ньому.

Україна долучилася до глобальних процесів демократизації суспільства, які підсилилися після підписання Асоціації України з ЄС. Так, Україна взяла курс на демократичний розвиток на основі європейських стандартів і норм. Доведено, що ці норми і стандарти можуть ефективно функціонувати в країні лише за умови, що вони базуються на культурі демократії. Особливу роль у цьому процесі відіграє вітчизняна система освіти, яка забезпечує виховання демократично компетентного покоління громадян, що втілено в цілій низці нормативно-правових документів («Концепція розвитку громадянської освіти в Україні» (2018), Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки (2015), Закон України «Про Освіту» (2017)), а також документів, виданих Радою Європи та адаптованих до вітчизняних реалій («Рамка компетентностей для культури демократії» (2018), «Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини» (2010)).

У цих документах головний акцент зроблено на формуванні в представників молодого покоління демократичної культури як цінності, розвитку таких якостей громадянина демократичного суспільства: почуття власної гідності, повага до прав та свобод усіх громадян; нетерпимість до дискримінації та проявів насилля й приниження; критичність мислення; віра в демократичні цінності та їхню роль для розбудови цивілізованого соціуму; політична освіченість; патріотизм, повага до культурних цінностей свого народу, його звичаїв і традицій.

У контексті підготовки молодого покоління, яке володіє достатнім рівнем сформованості демократичної та громадянської компетентності, і для здійснення подальших наукових розвідок убачаємо за необхідне звернутися до аналізу понять: «демократична культура» та «культура демократії», щоб визначити, який із цих двох термінів включає в себе особистісний розвиток, набуття знань, цінностей, формування відповідальної поведінки у сучасному демократичному суспільстві.

Перш ніж звернутися до компаративного аналізу змісту цих понять, уважаємо за необхідне представити погляди науковців на сутність самого поняття «демократія» та роль освітнього процесу в становленні демократії як сучасного цивілізаційного феномена. Так, Н. Латигіна стверджує, що демократія є політичною системою, яка має значні переваги перед іншими системами за

певних умов, а саме: достатній рівень готовності громадян до індивідуальної свободи, почуття соціальної відповідальності за власні дії та прийняті рішення, повага до прав, свобод та інтересів громадян, повага та дотримання законів (Латигіна, 2011). Громадяни мають навчитися жити за умов демократії і важливу роль у цьому процесі відіграє система освіти. Головним завданням освітньої системи країни є формування в представників молодого покоління демократичної культури як цінності, розвиток таких якостей громадянина демократичного суспільства: почуття власної гідності, повага до прав та свобод усіх громадян; нетерпимість до дискримінації та проявів насилля й приниження; критичність мислення; віра в демократичні цінності та їхню роль для розбудови цивілізованого соціуму; політична освіченість; патріотизм, повага до культурних цінностей свого народу, його звичаїв та традицій (Закон України, 2017).

До інтерпретації демократичної культури звертається у своєму дослідженні політологиня О. Царенко, яка зазначає, що демократична культура є аспектом політичної культури суспільства й характеризує перебіг політичного процесу демократизації. Учена стверджує, що демократична культура вможливує становлення демократичного суспільства як цивілізаційного розвитку. Також вона підкреслює, що політична демократична культура впливає на політичну поведінку, що підпадає дії внутрішніх (психологічні особливості людини, оточення, місце проживання тощо) та зовнішніх (засоби масової інформації, освіта, масова національна культура тощо) факторів.

В. Андрущенко у своїх наукових працях звертається до проблеми трактування демократичної культури сучасної молоді та проблем, які виникають у ході її формування. Учений говорить про демократичну культуру в контексті загальнополітичної культури громадян нашої країни. У поняття «демократичної культури» як особистісного феномена дослідником вкладено такий зміст: громадянські знання та компетентності, загальнолюдські, гуманістичні, політично-демократичні цінності, ідеали та способи дій (Андрущенко, 2014).

Звернення до використання терміна «демократична культура» ми можемо знайти в доповіді С. Клепка «Чи сприяє система освіти України розвитку демократичної культури?», яку було підготовлено в межах виконання міжнародного проекту на базі Центру вивчення демократії Університету Квінз, Канада. Метою проекту є сприяння демократичному розвитку країн світу. С. Клепка є експертом з оцінки досягнень українського суспільства на шляху демократичного розвитку, який, уживаючи поняття «демократична культура», трактує його як особистісний феномен, на формування якого значною мірою впливає саме система освіти, що є одночасно стимулом та зразком для

демократичних трансформацій у різних сферах суспільства, а його представники перетворюються на носіїв демократичної культури.

У своєму дослідженні С. Клепко виділяє вісім критеріїв, що визначають потенціал системи освіти у формуванні носіїв демократичної культури, а саме: внесення до освітніх програм закладів загальної середньої освіти спеціальних навчальних предметів, націлених на формування демократичної культури; інтегрування в зміст навчальних предметів закладів загальної середньої освіти методів, що сприяють становленню демократичної культури; введення до змісту навчальних планів підготовки фахівців у закладах вищої освіти щонайменше однієї навчальної дисципліни, що знайомить здобувачів із сутністю демократії та їхніми правами й обов'язками в демократичному суспільстві; які інші навчальні дисципліни, що вивчаються у закладах вищої освіти, мотивують здобувачів до глибшого осягнення сутності демократії; рівень зацікавленості здобувачів у системі післядипломної освіти в поглибленому вивченні та дослідженні демократії; наявність у ЗВО України активних груп викладачів, які вивчають проблеми демократизації суспільства та залучають до них студентів; запровадження навчальних дисциплін у процесі підготовки майбутніх учителів, що готують їх до викладання громадянської освіти; введення навчальних дисциплін до навчальних планів закладів вищої педагогічної освіти, які сприяють оволодінню майбутніми вчителями методами створення демократичної культури (Клепко, 2008).

З огляду на представлені в доповіді С. Клепка міркування щодо сутності поняття «демократичної культури» можемо дійти висновку, що демократична культура в розумінні експерта-ученого не має однозначного визначення. Із контексту можна говорити про демократичну культуру як особистісну характеристику представників сучасного суспільства – носіїв демократичної культури, а також як об'єктивну реальність, яка може бути створена в процесі викладання різних навчальних дисциплін на всіх ступенях освіти: від початкової до післядипломної. На особливу увагу також вартує думка С. Клепка, що формування демократичної культури в Україні відбувається за сприяння світового співтовариства, що викликало необхідність звернутися до зарубіжних джерел, у яких висвітлено проблему демократичної культури задля глибшого розуміння сутності цього поняття.

Поняття «демократична культура» в українській мові відповідає *democratic culture* в англійській мові. На сайті Фонду демократичної культури (Fund for Democratic Culture), який було створено у 2011 році у Франції з метою підтримки наукових досліджень і навчальних дій щодо пропаганди демократичної культури

та сприяння її розвитку серед населення та установ на територіальному, національному та міжнародному рівнях, зазначено, що демократична культура – це бажання та здатність особистості брати активну, індивідуальну та спільну участь в управлінні державними справами, що впливають на них (<http://fundfordemocraticculture.org/home-en/>). У такому розумінні поняття «демократичної культури» наближено до активної громадянської позиції та політичної поведінки.

Проблема формування демократичної культури є надзвичайно актуальною, а тому розробляється багатьма міжнародними організаціями ЮНЕСКО, Радою Європи тощо. Ці організації використовують переважно термін «демократична культура» (democratic culture) для позначення низки компетентностей необхідних особистості для активної участі в житті суспільства та взаємодії з представниками інших культур у полікультурних демократичних суспільствах. У перекладеному на українську мову рамковому документі ЄС «Рамка компетентностей для культури демократії» (Reference Framework of Competences for Democratic Culture) можна спостерігати використання поняття «культура демократії». В англomовному виданні документа зазначено, що це компетентності для розвитку демократичної культури (democratic culture), а не культури демократії (culture of democracy). Спробуємо визначити зміст поняття «культура демократії», адже якщо мова йде про формування компетентностей як компонентів культури, це поняття має описувати певні особистісні характеристики громадянина. Проте культура демократії в документі ЮНЕСКО «Культура демократії: випробування для шкіл» (Culture of Democracy: Challenges for Schools) корелює із поняттям «культура миру», яка вказує на інституційний вимір цього концепту, що передбачає процес взаємодії особистості, яка має власні цінності та переконання, із системою абсолютних цінностей (Meyer-Bisch, 1995). Культура демократії має ширше значення, яке ґрунтується не лише на знаннях, цінностях, ставленнях та переконаннях, а й на системі політичних та юридичних структур і процедур, у яких громадяни беруть активну участь. Окрім того, слід зауважити, що у вітчизняному науковому дискурсі поняття «культура демократії» не є широкоживаним, науковці використовують у своїх дослідженнях поняття «демократична культура» та вкладають у нього різний зміст: вузький, що дозволяє розглядати її як особистісний феномен, та широкий, що аналізує його як інституційні явища та процедури.

У контексті нашого дослідження, а саме: формуванні демократичної культури майбутніх менеджерів освіти, ми будемо використовувати поняття «демократична культура» як особистісний феномен, що базується на

демократичній компетентності (знаннях, цінностях, уміннях, ставленнях) під час прийняття управлінських рішень та планування у сфері освіти.

Висновки. Головним завданням вітчизняної системи освіти є формування демократичної культури в представників молодого покоління як цінності та розвиток якостей громадянина демократичного суспільства. Актуальним є питання розвитку демократичної культури майбутніх менеджерів освіти, діяльність яких набуває нових функцій, як-от: створення комфортного освітнього середовища на демократичних засадах, ефективне вирішення управлінських питань, узгодження власної професійної діяльності з вимогами сучасного демократичного суспільства. Дослідження, проведене в межах цієї роботи, дозволило встановити, що в сучасному науковому дискурсі наявна певна неузгодженість щодо визначення понять: «культура демократії» та «демократична культура». У ході наукових пошуків та здійснення компаративного аналізу цих понять було встановлено, що в контексті підготовки майбутніх менеджерів освіти більш доцільним є використання терміна «демократична культура», що передбачає набуття особистісного сенсу через формування знань, умінь, ставлень, уявлень, цінностей, готовність залучатися до вирішення актуальних суспільних проблем.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів формування демократичної культури майбутніх менеджерів освіти. Перспективним напрямом подальших наукових розвідок є визначення змісту та структури поняття демократичної культури майбутніх менеджерів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко, В. (2014). Демократична культура особистості: проблема формування. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія*, 32, 5–9. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2014_32_2
2. Герчанівська, П. Е. (2015). *Культурологія: термінологічний словник*. Київ, Україна: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв.
3. Гончаренко, С. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ, Україна: Либідь.
4. Горлач, М., Кремень, В., Рибалко, В. (Ред.). (2000). *Філософія: підручник*. Харків, Україна: Консум.
5. Закон України про освіту. № 2145-19. (2017, 5 вересня). Взято з <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
6. Зубок, Ю. А., Чупров, В. И. (Ред.). (2008). *Социология молодежи: энциклопедический словарь*. Москва, Российская Федерация : Academia.
7. Клепко, С. Ф. (2008). Чи сприяє система освіти України розвитку культури демократії. *DRAFT*, 7, 1–24.
8. Королук, С. (2018). Які компетентності варто розвивати керівнику нової української школи. *Імідж сучасного педагога*, 4(181), 5–9. DOI: 10.33272/2522-9729-2018-4(181)-5-9

9. Латигіна, Н. А. (2011). Цінності та ідеали демократії. *Гілея: науковий вісник*, 50, 654–661.
10. Побожій, С. І. (Укл.). (2014). *Історія української культури: словник термінів та понять*. Суми, Україна: ДВНЗ «УАБС НБУ».
11. Meyer-Bisch, P. (Ed.). (1995). *Culture of democracy: a challenge for schools*. Vendôme, France: UNESCO Publishing.
12. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. (2018). Council of Europe. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/campaign-free-to-speak-safe-to-learn/reference-framework-of-competences-for-democratic-culture>

COMPARATIVE ANALYSIS OF CONCEPTS “DEMOCRATIC CULTURE AND “CULTURE OF DEMOCRACY” IN THE CONTEXT OF FUTURE EDUCATION MANAGERS’ TRAINING

Olha Holovko

PhD Student of the Department of Pedagogy and Methodology of
Technological and Vocational Education
SHEI “Donbas State Pedagogical University”
Sloviansk, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-8748-2169
olya.golovko.95@gmail.com

Abstract. The article looks into the comparative analysis of the concepts “democratic culture” and “culture of democracy” in the context of future education managers’ training, as in modern pedagogical science there is a certain inconsistency in definitions of these concepts. The relevance of the studied issue is proved by the fact that nowadays in Ukraine the processes of democratization take place in all the spheres of social life, as well as in the sphere of education. So, the purpose of the article is to make the theoretical analysis of the concepts “democratic culture” and “culture of democracy”, to determine which concept should be used in the context of future education managers’ training. The research is based on the theoretical methods: analysis, synthesis, systematization, comparison, etc.

The author presents the points of view on the basic concept of “culture” in different branches of science (philosophy, sociology, culturology, pedagogy). It has been found out that culture in modern scientific discourse is considered in a narrow and broad sense. In the broad understanding, culture is a human spiritual activity, which is reflected in the spiritual and material objects. In the narrow understanding, culture correlates with the development of a personality, citizens’ subjective resources – their values, attitudes, and beliefs, which are guidelines for understanding the world and understanding their place in it.

The article highlights a number of official documents, published by Ukrainian government and European Commission, which look into different aspects of developing both democratic culture and culture of democracy. It is concluded that in the context of future education managers’ training it is more appropriate to use the concept of democratic culture that includes gaining the personal sense through developing knowledge, skills, attitudes, imaginations, and readiness to take part in solving the relevant social problems.

Key words: education manager; democratic culture; culture of democracy; democratization; democratic competence.

REFERENCES

1. Andrushchenko, V. (2014). Democratic culture of a personality: the problem of development. *Visnyk instytutu rozvytku dytyny. Serii: Filisofii, pedahohika, psykhohiia*, 32, 5–9. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2014_32_2
2. Herchanivska, P. E. (2015). *Culture Studies: dictionary of terms*. Kyiv, Ukraine: Natsionalna akademiia kerivnykh kadriv kultury i mystetstv.
3. Honcharenko, S. (1997). *Ukrainian pedagogical dictionary*. Kyiv, Ukraine: Lybid.
4. Horlach, M., Kremen, V., & Rybalko, V. (Eds.). (2000). *Philosophy: a textbook*. Kharkiv, Ukraine: Konsum.
5. Law of Ukraine on Education. № 2145-19. (2017, September 5). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
6. Zubok, Yu. A., Chuprov, V. I. (Eds.). (2008). *Sociology of youth: encyclopedic dictionary*. Moscow, the Russian Federation: Academia.
7. Klepko, S. F. (2008). Does the system of education in Ukraine contribute to developing the democracy? *DRAFT*, 7, 1–24.
8. Koroliuk, S. (2018). Which competences of the director of new Ukrainian school should be developed. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, 4(181), 5–9. DOI: 10.33272/2522-9729-2018-4 (181)-5-9
9. Latyhina, N. A. (2011). Values and ideals of democracy. *Hileia: naukovyi visnyk*, 50, 654–661.
10. Pobozhii, S. I. (2014). *History of Ukrainian culture: dictionary of terms and concepts*. Sumy, Ukraine: DVNZ “UABS NBU”.
11. Meyer-Bisch, P. (Ed.). (1995). *Culture of democracy: a challenge for schools*. Vendôme, France: UNESCO Publishing.
12. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. (2018). Council of Europe. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/campaign-free-to-speak-safe-to-learn/reference-framework-of-competences-for-democratic-culture>.

Матеріали надійшли до редакції 26.09.2020 р.